

III. Pornografie jako performativní akt a symbolická moc

Desdemona: Jsem, co to jméno, Jago?

Jago: Jaké jméno?

Desdemona: Co ona říká, že můj pán mi dal?

Emilie: Běhnou ji zval. Opilý pobuda by tak nepřezdíval své ženské.

Jago: Proč to dělal?

Desdemona: To nevím. Vím jen, že to jistě nejsem.

(William Shakespeare, Othello, IV.2., v překladu E. A. Saudka)⁸⁰

III.1. Ženy pojmenováváné: reprodukce patriarchy skrze jazyk

Antipornografické feministky vnímají jazyk jako nástroj podřízení žen. Mary Daly si všimla, která zásadní je pro patriarchát jeho ukotvenost v jazyce [Daly 1973]. V její představě od doby, kdy muži ovládají jazyk, bylo na ženy uvaleno jeho; Daly píše o tom, že ženám byla moc pojmenovávat ukradena. Podle Bible to bylo hned na prvopočátku. Jak poznamenává M. Daly, „pojmenovávání nebylo výsledkem dialogu – skutečnost, již Genesis bezděčně připouští, když vypráví příběh, v němž je to

⁸⁰ Část této scény z *Othella* použila k uvedení své knihy „*Am I That Name? Feminism and the Category of Women in History*“ také Denise Riley [Riley 1988]. Také ji zaujalo, že ženám jsou dáвана jména (v angličtině „calling names“ znamená nadávat). V kontextu mé analýzy pornografie je příznačné, že ono othellovské jméno pro ženu bylo kurva.

Adam, kdo dává jména zvířatům a ženě“ [Daly 1973: 8]. Mary Daly se po kritice patriarchálního křesťanského řádu vydala na zkoumání ženského světa – a jazyka. V předmluvě ke své knize *Gyn/Ecology: The Metaethics of Radical Feminism* [Daly 1978] reviduje ani ne tak *co*, jako spíše *jak* psala o pět let dříve. Kritizuje vlastní jazyk zrcadlící patriarchát a novou knihu je rozhodnuta napsat gynomorficky. Daly se tak vydala na kulturně-feministickou cestu vedenou úsilím o vytvoření autentického ženského jazyka, který by nebyl kontaminován zhoubnými mužskými prvky.⁸¹

I Susan Griffin implicitně vnímá jazyk v patriarchálních termínech. Jazyk je tou entitou, skrze niž se reprodukuje binarismy, které informují i hierarchické genderové kategorie. Podle S. Griffin existuje stav čistoty jedině mimo řád kultury. Jako dítě, ideální typ před-kulturní bytosti, „nemáte ještě jazyk, systém oddělující tělo od ducha, oddělující všechno, co je obávané na přírodě a projektované na ženy“ [Griffin 1978]. Po vstupu do kultury, který se děje prostřednictvím jazyka, je už možná jenom nadvláda. Strategii, již Griffin nabízí ženám, je vystoupení z kultury. Kam? Nereflektovaně přesně v duchu konvenčních binarismů Griffin odpovídá: do přírody. „Jsme žena a příroda. A on říká, že nás neslyší mluvit. Ale my slyšíme“ [Griffin 1978: 1]. Pro Susan Griffin se mlčení žen projevuje jejich neviditelností v historii: „Naše mlčení. Mlčení a umlčování žen. Stvoření autority k obrazu muže. Boha k obrazu muže. Znásilnění. Pálení čarodějnic. Bití manželek. Zákony zakazující ženám mluvit na veřejnosti. [...] Několik staletí umlčování žen je zjevně patrné v našich životech – ticho, které jsme zdědily, se stalo naší součástí. [...] Staly jsme se někým jiným než sebou samými“ [Griffin 1981: 201–202]. Jazyk je plně pod kontrolou mužů, což s sebou přináší násilí na ženách (a to nejen symbolické, ale i fyzické) a ztrátu autentického bytí pro ženy. Autenticitu a čistotu lze získat jedině návratem do lůna matky-přírody.

⁸¹ O kulturně-feministickém úsilí o separaci žen od kontaminace mužskými prvky podrobně pojednávám v kapitole I. Pojetí genderu a sexuality v antipornografickém feminizmu, v části I.1.2. Od kulturního feminizmu k feminizmu antipornografickému.

Také Andrea Dworkin [Dworkin 1981b: 17–18] si všimla moci, která tkví ve schopnosti dát jméno, pojmenovat. V jejím pojetí patří tato schopnost mezi principy, skrze něž operuje mužská moc. Moc pojmenovávat tak stojí u kořene patriarchátu; mužská nadvláda natolik splynula s jazykem, že každá věta ji „zároveň hlásá a podporuje“. Moc pojmenovat umožňuje mužům popsat zkušenost, vytyčit hranice a artikulovat hodnoty, rozhodnout, co smí a co nesmí být vyjádřeno, jinými slovy ovládat vnímání samotné. Jazyk je prostoupen hodnotami, které prý byly bezpochyby vyvinuty za účelem dosáhnout podřízení žen. Dokud moc pojmenovávat patří mužům, není jakékoli překročení systému mužské dominance možné. A vzít si tuto moc zpátky pro ženy, slovy Mary Daly ukrást ji zlodějovi, není možné – podle Andrey Dworkin je tato moc obhajována a bráněna fyzickou silou a simultánně převáděna ve skutky: moc pojmenovávat spojená s násilím a o ně opřena se stává realitou. Příklady, jež dává A. Dworkin jako podklad svého tvrzení, jdou napříč dějinami a kulturami: nejen že muž ženy pojmenuje jako zlo, ale vyhladí devět milionů žen jako čarodějnice, které předtím za čarodějnice označil; označí ženy za slabé a následně mrzačí ženské tělo, aby nebylo schopné volně se pohybovat, používá je jako hračku či ozdobu, a potom řekne, že ženy jsou slabé; řekne, že žena je nevědomá, a zakáže jí vzdělávání; nepovolí jí užívat pečlivě a přesně ducha a tělo, a potom o ní řekne, že je intuitivní a citová. Nejexplicitněji se trojčlenka pojmenovávání – moc – násilí zhmotňuje v situaci znásilnění: „On řekne, že žena chce být znásilněna; on znásilňuje. Ona se znásilnění brání, on ji musí zbít, vyhrožovat jí smrtí, zaútočit na ni v noci, použít nůž nebo pěst; a on pořád říká, že ona to chce, všechny to chtějí. Ona říká ne; on tvrdí, že to znamená ano“ [Dworkin 1981b: 18]. Centralita znásilnění v systému patriarchátu si všimly i jiné feministické autorky [Brownmiller 1976, Millett 1978, Russell 1979, Caputi 1988, Estrich 1987, Griffin 1980, 1981], A. Dworkin je jako první dala do souvislosti s jazykem a s mocí artikulovanou skrze jazyk.

Distinktivním znakem pojetí jazyka-moci u Andrey Dworkin je zacyklenost a nevystupitelnost ze začarovaného kruhu. Muž „dělá, co chce, a nazývá to, jak chce. Aktivně udržuje moc pojmenovávání skrze

sílu a ospravedlňuje sílu prostřednictvím moci pojmenovávat“ [Dworkin 1981b: 18]. Z takto popsané situace není cesty ven: moc mužů se bude reprodukovat a kumulovat, moc žen (už takovéto slovní spojení je pro Andrey Dworkin *contradictio in adiecto*, a jako takové se v jejím slovníku nevyskytuje) bude – jako vždy byla – nulová. Pokud žena používá jazyk, nemůže než „užívat jej proti sobě samé, protože nemůže být použit žádným jiným způsobem“ [c. d.]. Z moci tohoto axiomu není vyňata žádná žena, vztahuje se tedy i na feministky. Toto prohlášení Andrey Dworkin by se mohlo vykládat jako vysvětlení faktu, že feministické argumenty, podobně jako tvrzení a nároky skupin utlačovaných na etnickém, náboženském, třídním či jiném základě, jsou brány na lehkou váhu a vysmívány majoritním diskursem. Autorka jím má ale na mysli fatální neprolomitelnost mužského jazyka-systému. Jakýkoli opoziční argument, jehož ideálním typem je argument feministický, může podle ní pouze hlasovat buď pro, anebo proti, jiné cesty není. Jelikož muži definovali parametry každého subjektu, „[v]šechny feministické argumenty, jakkoli radikální ve svém záměru nebo důsledku, jsou buď zajedno s tvrzeními a výchozími body, jež jsou skryté v mužském systému, nebo jsou proti nim“ [Dworkin 1981b: 17]. Překročení mužského jazyka-systému není možné, protože – zdůvodněno kruhem – muži mají moc pojmenovávat. „Křik je mužským způsobem, kterak zanechat stopu“ [Dworkin 1988b: 268] a přehlušeným ženám nezbyvá než mlčet. Ženské ticho je tak hlas, který byl umlčen, hlas, který chybí. Jestliže v koncepci Carol Gilligan mluví ženy „jiným hlasem“,⁸² podle Andrey Dworkin nemluví vůbec.

Nezrušitelnost mužské moci se tak podle Dworkin opírá o její autentickou schopnost dávat jména a osudem všeho, co protirečí této moci,

82 Podle některých jejích formulací se zdá, jako by ženy a muži mluvili dokonce každý jinou řečí: „Z mého výzkumu vyplývá, že muži a ženy mohou hovořit rozdílnými jazyky (...). Jelikož morální slovník těchto jazyků se překrývá, opakovaně dochází k nesprávnému překladu; tím vznikají nedorozumění, která ztěžují komunikaci“ [Gilliganová 2001: 186–187]. Jazyk Gilligan, která ženám a mužům připisuje „odlišný způsob jazyka a myšlení“ [c. d.], se tak nebezpečně blíží popkulturnímu diskursu mužů z Marsu a žen z Venuše, jejichž komunikace je „ztracena v překladu“.

je „být pomluveno a vykázáno mimo sféru existence“ [Dworkin 1981b: 18]. Tímto jediným slovem, slovem „pomluveno“, Dworkin bezděčně připouští čistě jazykovou moc jako moc vykázat z jazyka (v kontrastu s fyzickou silou a násilím, které jsou pro ni paradigmatickým zaštitěním jazykové moci, tedy moci pojmenovávat, a tím moci jako takové), a tedy z existence: co není v jazyce, ve striktně sociálním slova smyslu neexistuje. Ke škodě vlastní teorie mužské nadvlády už Dworkin dále myšlenku „jazyka obracejícího se proti jazyku“ nepromyšlí.

V textech amerických feministek M. Daly, S. Griffin a A. Dworkin se objevují figury mužů jako mluvčích (variace a rozšíření kategorie mužů pojmenovávajících) a žen jako mlčících. Nástrojem k umlčení žen *par excellence* je pornografie. Ve slavném antipornografickém dokumentu feministické provenience *Not a Love Story* natočeném v roce 1981 říká Susan Griffin: „Porno je jako film promítaný na prázdné plátno. Prázdné plátno je ženské mlčení. Pornografie je plná obrazů umlčování žen. Dávají ženám do úst roubíky. Naše mlčení je způsob, jakým se zhmotňuje náš status objektu. Nejsme to my, kdo se vyjadřuje – slova jsou nám vkládána do úst“ (*Not a Love Story* 1981).

Jazyk o „mlčení žen“ používají také současné evropské feministky, které chtějí zákonem zamezit šíření pornografie. Susanne Baer tak o souvislosti pornoobrazů a mlčení píše: „Někde jsou ženy kvůli obrázkům znásilňovány a mučeny a zabíjeny; všude jsou ženy umlčovány“ [Baer 1996: 52]. Umlčování žen je tak postaveno paralelně k jejich nebytí, totiž k jejich zabítí.

Zabývejme se v dalším textu pornografií jako jazykem, který má schopnost umlčovat, tedy který je schopen dosahovat účinků v sociální realitě, jinými slovy konat. Na takzvané sex wars, které se bojovaly v Americe před dvěma desetiletími, lze nahlížet optikou bojů o definici, tedy slovní vymezení (obsahu) pojmu⁸³ pornografie. Ta mohla být buď slovem/řečí (speech), nebo činem (act). Toto vymezení není pouze

83 Jak k definici definice shodně praví jak *Slovník spisovné češtiny*, tak *Akademický slovník cizích slov*.

akademickou (ve smyslu odtažitou, od reality vzdálenou) záležitostí, naopak: ve Spojených státech, kde První dodatek k Ústavě chrání svobodu slova, je rozhodnutí o tom, do které kategorie porno náleží, verdiktem o jeho legálním bytí a nebytí. Jakkoli je evropské kontinentální právo odlišné od amerického a jakkoli v Evropě chybějí ústavní dodatky garantující svobodu slova, považují za důležité provést následující analýzu toho, co je a co není řečový akt (speech act), jak funguje a za jakých podmínek. Takový exkurs nám totiž poskytne nástroje i ke kritické analýze feministických antipornografických textů. Navíc je potřeba si uvědomit, že jak v americkém, tak v současném evropském feministickém organizování se proti pornografii je stát onou konečnou autoritou, k níž se feministky dovolávají, institucí, která má prostřednictvím zákona chránit společnost, a především ženy před zlem pornografie, a současně (re)definovat, co vlastně pornografií konstituuje. Následovat tedy bude kritická diskuse pornografie v intencích řeči versus aktu, která v dalším kroku odhalí slabiny feministického antipornografického stanoviska.

III.2. Pornografie konající podle Catharine MacKinnon

Americká feministická teoretička práva Catharine MacKinnon se spolu s Andreou Dworkin⁸⁴ podílela na formulaci návrhů legislativy, jejímž cílem bylo eliminovat pornografií. C. MacKinnon je dodnes na tomto poli aktivní a její texty a právní definice slouží jako východisko feministických antipornografických snah v současné Evropě. Sama MacKinnon jezdí do Evropy přednášet o nebezpečí, jež pro ženy vyplývá z existence pornografie.⁸⁵ Její vliv na evropské feministické smýšlení o pornografii je konstitutivní,⁸⁶ proto se budu s takovým důrazem věnovat jejím argumentům.

84 Výmluvným je v tomto smyslu název krátkého článku z pera A. Dworkin „For Men, Freedom of Speech; for Women, Silence Please“ [Dworkin 1980b].

85 Její přednášky hostí prestižní instituce, jako například Oxford University v dubnu 2006.

86 Její definici pornografie přebraly německé feministky S. Baer [1996] a H. MacRae [2003], v Británii například C. Itzin [1996, 2002] a S. Jeffreys [2005], v Irsku široká feministická koalice Freedom From Pornography Campaign [2005].

Také C. MacKinnon, podobně jako M. Daly, S. Griffin a A. Dworkin, psala o pornografii vynuceném tichu žen. Ve své knize *Feminism Unmodified* z roku 1987 tvrdí: „Pornografie je přesně tou řečí mužů, která umlčuje řeč žen“ [MacKinnon 1987: 209, dále srov. 146] nebo „pornografie zotročuje mysl a ducha žen, a normalizuje tak teror, jenž vynucuje ticho z ženského pohledu (...) svoboda slova mužů umlčuje svobodu slova žen“ [c. d.: 156]. Akcent se v tomto argumentu přesouvá ke svobodě slova, které pornografie garantuje jedněm (mužům) a upírá druhým (ženám). V tom smyslu umlčuje pornografie i feminismus jako takový: „Feminismus, nesouhlasný pohled, je pornografií potlačován“ [c. d.]. Myšlenku ticha naoktrojovaného ženám pornografií však MacKinnon rozvíjí především ve své pozdější práci *Only Words* [MacKinnon 1993]. Zmlklá žena se vytrácí ze sféry reprezentovatelného, a tím i ze sociální reality jako takové. Žena je podle C. MacKinnon „zcela odhalena, ale neviditelná, křičící, přesto neslyšitelná“ [MacKinnon 1993: 6]. Její vztah k jazyku je podlamován, a žena se tak odcizuje světu prostředkovanému symboly a komunikací. „Učíš se, že jazyk ti nepatří, že ho nemůžeš použít k tomu, abys řekla, co víš, že vědění není to, co se učíš ze svého života“ [c. d.]. Pornografie tak činí zřejmým, že „ženy mají být viděny, nikoli ale slyšeny“ [MacKinnon 1988: 109], jinými slovy zapřičiňuje jejich nízký status ve společnosti.

Pornografie se zdá být dvojaké povahy: jednak je to mlčení uložené ženám a uvalené na ženy, tak jak věc pojmají Susan Griffin a Mary Daly, jednak je porno slovem chráněným pro muže, tak jak o tom píše Andrea Dworkin a Catharine MacKinnon. „Chránit pornografii znamená chránit sexuální zneužívání jako slovo/řeč, přičemž zároveň jak pornografie, tak její ochrana zbavily ženy slov/řeči, obzvláště slov/řeči proti sexuálnímu zneužívání“ [MacKinnon 1993: 9].⁸⁷ Jeli-

87 Podobně Susan Brownmiller je přesvědčena, že pornografické prezentaci ženského těla, jež je legitimizována svobodou slova, musí být učiněna přítrž: „Jsme jednoznačně proti předvádění ženského těla, které je svlékáno, svazováno, znásilňováno, mučeno, mrzačeno a vražděno ve jméno komerční zábavy a svobody slova“ [Brownmiller 1980b: 254].

kož je v americkém kontextu na pornografii zákonem nahlíženo v termínech *slov*, tedy že něco říká (a jako taková je chráněna Prvním dodatkem), C. MacKinnon a ostatní usilovaly o změnu právního náhledu: tedy že porno něco dělá. V jejich pohledu je pornografie diskriminací žen, proto musí být zakázána, jak to nařizuje Čtrnáctý dodatek k Ústavě, který zakazuje jakoukoli diskriminaci, včetně té na základě pohlaví.

I v současné Evropě usilují některé feministky o zákonnou definici, která by ustavila pornografii jako diskriminaci žen.⁸⁸ Například Susanne Baer [1996] tvrdí, že pornografie rovná se sexuální obtěžování. Sexuální obtěžování je jednání, které diskriminuje na základě pohlaví, a jako takové je zákonem zakázáno – a stejně tak by měla být zakázána pornografie: jakožto diskriminující jednání. Catherine Itzin opakuje argument C. MacKinnon o tom, že „slova mají moc zraňovat“ [srov. Itzin 1996: 69]. Právo se podle tohoto přístupu stává jediným nástrojem, který má vyřešit otázku pornografie, respektive veškeré nerovnosti mezi muži a ženami.⁸⁹

Argument C. MacKinnon, jímž se snaží o redefinici pornografie tak, aby vypadla ze sféry ochrany svobody slova, vypadá asi takto: Žádná forma komunikace nemůže udělat nic špatného (maximálně může urazit⁹⁰ – [srov. MacKinnon 1993: 11]); pornografie neuráží, ale podřizuje ženy. Jelikož se obecně předpokládá, že slova o realitě pouhopouze referují, je pornografie chráněna jako „pouhá slova“ – a to je i titul knihy, v níž MacKinnon předestírá svou redefinici porna jako

88 Pornografie je v Evropě omezoována z důvodu ochrany morálky mladistvých (v případě tzv. tvrdé pornografie z důvodu ochrany morálky všech občanů). Feministky usilují o její zakázání z důvodu diskriminace žen. Stávající právní úpravy pornografie jsou v evropských státech podobné, tedy i český zákon omezuje pornografii kvůli zachování morálky.

89 Anonym, který komentuje práci C. MacKinnon na internetu, píše: „Když máte kladivo, všechno vypadá jako hřebík; MacKinnon je právnička, proto se právo jeví jako nejlepší způsob, jako jediný způsob, jak vyřešit problém pornografie“ [www.spectacle.org/1195/mack.html].

90 Úrážky, byť „pouhá“ slova, jsou v americkém právním systému trestné; nechrání je První dodatek.

činu diskriminace, tedy výsostného aktu sociální nerovnosti [MacKinnon 1993]. Pojímáme-li slova jen jako referující o realitě, zakládáme tím podle C. MacKinnon přehlíživý vztah k pornu a jeho následkům, dokonce „i když jsou psacími potřebami těla žen, dokonce i když je žena zničena jen proto, aby se to řeklo nebo ukázalo, anebo proto, že to bylo řečeno a ukázáno,“ píše expresivně C. MacKinnon [1993: 12]. Pornografie tedy není „jen slovo“, ale dělá to, co říká, tudíž je činem. A jelikož je pornografie realita, která nejenže ubližuje ženám, ale přímo je diskriminuje, navrhl C. MacKinnon společně s Andreou Dworkin právní definici porna coby grafických sexuálně explicitních materiálů, které podřizují ženy prostřednictvím obrázků a slov.⁹¹

Jejich právní návrh vyvolal značné kontroverze. K jednomu ze střetů došlo mezi antipornografickými feministkami a liberály, kteří zdůrazňovali nezměrný význam svobody slova. Hlavním liberálním kritikem antipornografických feministek se stal politický filosof Ronald Dworkin, který v diskusi s C. MacKinnon zdůrazňoval, že většina pornografie nepřináší naprosto žádné „myšlenky“ a že by bylo mylné domáhat se na základě takové představy Prvního dodatku. Nicméně podle R. Dworkina má každý právo přispívat k tomu, co on nazývá „morálním prostředím“ – „a toto právo mají i jedinci, jejichž vkus nereflektuje žádné ‚myšlenky‘, ale jen velice urážlivé ‚předsudky, životní styly

91 Právní definice, kterou se snažily prosadit, je následující: „(i) ženy jsou prezentovány odlidštěně jako sexuální objekty, věci nebo komodity; nebo (ii) ženy jsou prezentovány jako sexuální objekty, které mají potěšení z bolesti nebo ponižení; nebo (iii) ženy jsou prezentovány jako sexuální objekty mající sexuální potěšení, jsou-li znásilňovány; nebo (iv) ženy jsou prezentovány jako sexuální objekty svázané nebo porazené nebo zmrzačené nebo pohmožděné nebo fyzicky zraněné; nebo (v) ženy jsou prezentovány v polohách a pozicích sexuální podřízenosti, servilnosti; nebo (vi) části ženských těl – včetně, ale ne pouze vagíny, prsa nebo hýždě – jsou vystaveny takovým způsobem, že jsou ženy redukovány na tyto části; nebo (vii) ženy jsou prezentovány jako kurvy z podstaty; nebo (viii) ženy jsou prezentovány v situacích penetrace objekty nebo zvířaty; nebo (ix) ženy jsou prezentovány ve scénářích degradace, zranění, mučení, ukazovány jako nečisté a méněcenné, krvácející, pohmožděné nebo v kontextu, jenž činí tyto okolnosti sexuálními“ [MacKinnon, Dworkin 1988].

a kultury“ [Dworkin, MacKinnon 2000: 128]. Na tento argument reagovala C. MacKinnon prohlášením, že „bigotní sexisté nemají právo na to, aby zákony a instituce byly bigotní“ [c. d.]. Nicméně Ronald Dworkin je bytostně přesvědčen o tom, že „ve skutečně rovnostářské společnosti nemohou být takové pohledy předem vykázány prostřednictvím trestního a občanského práva; namísto toho musejí být zdiskreditovány odporem, rozhořčením a výsměchem ostatních lidí“ [c. d.].⁹²

Tak dlouhou cestou ale antipornografické feministky jít odmítaly. Pro své tvrzení o nutnosti právního zásahu proti pornografii-jednání hledaly další argumenty. Posuzováno podle feministických antipornografických kritérií je pornografie masturbační materiál – používá se *jako sex*, tudíž to *je sex*. Jak by to tedy mohla být myšlenka hodná ústavní ochrany, ptají se. Ba co víc, mít sex je antitezí myšlení, účastnit se pohlavní aktivity zabraňuje používat mozek. C. MacKinnon trvá na tom, že je nesmyslné považovat pornografii za slovo/řeč, jestliže s ní muži masturbují nad „ženami, které jsou odhalené, ponižované, znásilňované, pokořované, zohavované, svázané s roubíkem v ústech, mučené a zabíjené [...] To, co z [mužů] tryská, nejsou myšlenky“ [MacKinnon 1993: 17].⁹³ Odhlédneme-li od poněkud zjednodušeného obrazu pornografie, který nám tu C. MacKinnon předkládá, vidíme, že porno tu nefiguruje jako instance, jež by prostě a jednoduše vyjadřovala nebo – o řád výše – interpretovala zkušenost. Pornografie zkušenost nahrazuje. Není vnímána coby přinášející informaci o realitě, ale coby realitu zastupující. Pornografie „mimo přinášení sdělení z reality realitu supluje“ [MacKinnon 1993: 25].⁹⁴

92 Liberálové vycházejí z iluze rovného postavení všech lidí, v případě Dworkinova argumentu jde o iluzi rovného postavení všech mluvčích. V části této kapitoly nazvané „Symbolická moc jazyka podle Bourdieua“ ukážu, jak řeč funguje performativně právě v závislosti na pozici mluvčího v sociální struktuře.

93 V podobném duchu tvrdí Diana Russell, že erekci nelze považovat za postoj [Russell, Lederer 1980b].

94 A. Dworkin už jednoduše tvrdí: „Mojí zodpovědností je trvat na tom, co vím. A co vím, je to, že pornografie je realita“ [Dworkin 1982 citována in Weeks 1985: 233].

Pornografie je často vnímána jako reprezentace sexuality. Catharine MacKinnon se však proti takovému pojetí porna velice ostře staví, označujíc je za nejelitnější popření škod působených pornografií. Pornografie je totiž zákonem chráněna jako „pouhá slova“ právě na základě předpokladu, že slova ve vztahu k realitě mají pouze výpovědní hodnotu: referují o ní či ji reprezentují ve smyslu odzrcadlují. Jestliže je pornografie masturbační *materiál*, nemůže být podle logiky C. MacKinnon *reprezentací*. Uvažování MacKinnon je v tomto bodu poplatné binární logice, která rozděluje svět do dvou distinktivních táborů hmotných objektů na jedné straně a abstraktních idejí na straně druhé. MacKinnon ale vyvstalou podvojnou nezužitkovává promyšlením tenzí a nejednoznačností, ale zdánlivou dichotomií ruší. „Abstraktní“ strana reprezentací se škrtá, zůstává „hmotný“ masturbační materiál pornografie. Jako doklad „hmotného“, protože reálně existujícího charakteru pornografie užívá C. MacKinnon následujícího příkladu: „Publikum sledující skupinové znásilnění ve filmu se nijak neliší od publika sledujícího skupinové znásilnění, které přehrává skupinové znásilnění z filmu, nebo od jakéhokoli publika sledujícího jakékoli skupinové znásilnění“ [MacKinnon 1993: 28]. Podle MacKinnon tvrdit, že pornografie funguje jako reprezentace, má za cíl legitimizovat cokoli, co se v realitě děje. Podle Susanne Kappeler [1986], na kterou se MacKinnon odvolává, pornografie je realita, a tudíž „pornografie není o nic méně aktem než znásilnění a mučení, které reprezentuje“ [MacKinnon 1993: 29].⁹⁵ Tento argument tvrdí, že nemá smysl rozlišovat mezi řečí a jednáním – „Speech acts, acts speak“ – řeč a jednání se slily v jedno.

Podobně C. MacKinnon popírá, že by pornografie mohla být smysluplně označována za fantazii,⁹⁶ přičemž fantazii chápe jako něco nereálného či jako vnitřní realitu, nebo že by mohla být vnímána jako

⁹⁵ Nejen že se pornografie rovná znásilňování a mučení; podle C. MacKinnon v pornografii neexistuje nic jiného než muži znásilňující a mučící ženy.

⁹⁶ Podobně A. Rich [1986] a S. Griffin [1978] věnují obsáhlé pasáže svých knih kritice „mužsky identifikovaného dualismu duše a těla“, která pro ně vyústila ve škrtnutí rozdílu mezi fantazií a realitou.

simulace. Pro ni porno takové není, protože „se děje ženským tělům, výrobce pornografie se nezastaví u fantazírování, konzument nad ní masturbuje a přehrává si ji v hlavě a na tělech žen, které potká a s nimiž má sex, prožívá a uskutečňuje ji na ženách a dětech kolem sebe“ [MacKinnon 1993: 26]. Nejen že mezi „přehráváním v hlavě“ a „přehráváním na tělech žen“ nevidí MacKinnon žádný rozdíl; pornografie je podle ní materiální realitou hned nadvakrát. Jednak je podle ní materializovaná už forma slovo – obraz – myšlenka, jednak je materiální povahy jednání každého muže a všech mužů, kteří po zhlédnutí pornografického materiálu jdou přehrávat pornografické obrazy na tělech každé ženy a všech žen. Právě proto, že v podání Catharine MacKinnon funguje pornografie instantně, tedy stejně na všechny muže, kteří doslovně internalizují údajně uniformní pornografický obsah (který je jen jeden – násilí a dominance) a doslovně jej aplikují při každém sexuálním aktu na všechny ženy, je pro autorku možné zrušit dva stupně (a jejich možné variety), v nichž pornografie může fungovat. Rovina zhlédnutí a žité reality se stala tímtéž. Toto všechno brání autorce promyšlet otázku, jestli, případně za jakých okolností nebude pornografie fungovat jako prostředek k podřizování žen.

Odmítnutí binárního myšlení je silným nástrojem feministické sociální a politické teorie. V případě antipornografického přístupu však přináší mechanický a behavioristický popis. J. Butler kritizuje takové ploché pojetí fantazie a reprezentace a nazývá je reprezentačním realismem, v němž se reprezentace stává „reprodukcí a konsolidací reálného“ [Butler 2000b: 488]. Ztotožnit fantazii s realitou podle ní znamená připravit feminismus o možnost promyšlet jiná uspořádání sociálního řádu, jejími slovy o promyšlení „konstitutivního vnějšku [k reálnému]: fantazie, nemyšlitelného, nereálného“ [c. d.]. Také Drucilla Cornell odmítá postulát jednoty reality s fantazií a naopak zdůrazňuje nutnost otevírat a kultivovat „imaginární doménu“, tedy sféru formulování feministické utopie [Cornell 1995].

Vzdor všemožným zkratkám a zkratům v koncepci C. MacKinnon je třeba brát vážně její argument o tom, že „sociální nerovnost je zásadní

měrou vytvářena a vynucována – to jest *dělána* – prostřednictvím slov a obrazů“ [MacKinnon 1993: 13]. Řeč znamená více, než co by bylo do-slovným vyjádřením jejího obsahu. Sociální stratifikace je do velké části zprostředkována symboly a komunikací, v níž říkat věci je identické s jejích vykonáváním. Rasové segregace je dosahováno skrze nápisy „Whites Only“, „Juden raus“ nebo „Romy neobsluhujeme“; takové nápisy vyskytující se ve veřejném prostoru jsou stíhatelné a trestu se dočkají pravděpodobněji v současných Spojených státech než v České republice dnešních dní. Podobně budou spíše v USA či ve „staré“ Evropě než za našimi humny coby diskriminace odsouzeny „pouhé“ věty typu „hledáme muže na pozici ředitele“, „vyspi se se mnou a dám ti za jedna“, „bud’ se se mnou vyspíš, nebo máš výpověď“. Je nezpochybnitelné, že některá slova konají; taková slova nejsou než výkonem moci, která konstruuje sociální realitu, v níž lidé žijí. Dokonce jakoby se zdálo, že činit jakýkoli rozdíl mezi slovem a činem pozbývá smyslu, vidíme-li, že diskriminace funguje, aniž by byla zprostředkována jakýmkoli fyzickým aktem. Navíc je-li uskutečňována prostřednictvím slov, dosáhne na větší množství lidí, než které je možno zlynčovat, vyhladit či poslat do ghatt – při vynaložení relativně menších prostředků je efektivnější. Moc slov bychom tedy neměli podceňovat. Jsou ale všechna slova „konající“? Za jakých okolností můžeme mluvit o slovech jako o činech? Podívejme se, na jakém základě je vůbec možné vnímat pornografii – slovy MacKinnon – „více jako aktivní než pasivní, jako konstruuující a performativní“ [MacKinnon 1993: 21]

Následující pasáž bude řešit otázku, v důsledku čeho je síla vypovězeného tak účinná. Pro odpověď se vydáme do lingvistické teorie.

III.3. Zrod performativu u Johna Langshawa Austina

Moderní lingvistika je do značné míry poznamenána přínosem svého otce-zakladatele Ferdinanda de Saussura, který čistým řezem oddělil „vnitřní“ lingvistické prvky od „vnějších“. Jeho distinkce mezi *langue* a *parole* je rozdílem mezi „jazykem“ jako soběstačným, nezávislým

systémem znaků a interních vztahů mezi nimi a „řečí“ jakožto situačně ukotvené realizace tohoto systému konkrétními mluvčími. Akcentací „vnitřních prvků“ charakterizujících *langue* a orientací zájmu „lingvistiky“ jen na sémantiku vyloučil F. Saussure z pole svého zájmu veškeré vztahy, které ukotvují jazyk ve sféře sociální. Strukturalistická lingvistika se tak paradoxně stala „nejpřírodnější ze všech sociálních věd“ [srov. Thompson 1992] tím, že vyextrahovala objekt svého zkoumání ze sociálních vazeb, historie, a dokonce i lokalit (geografických i sociálních), kde se tím či oním jazykem mluví, jako kdyby tyto elementy neměly nijaký vliv na sumu vědění o jazyku jako takovém. Očištěním od rušivých a zdánlivě nepodstatných elementů zvnější saussurovská lingvistika fenomén jazyka naturalizovala.

Když ale C. MacKinnon a další mluví o pornografii v kontextu jazyka, nemají na mysli vysoce abstraktní gramatické pozice či schopnost produkovat syntakticky správné věty. Mluví – na první pohled paradoxně – o slovech, tedy o ideálním typu symbolů, jako o konající entitě.

Prvním lingvistou, jenž zaměřil svou pozornost na jazyk jakožto činitele, který koná věci v reálném světě, byl britský filosof John Langshaw Austin. Byl to on, kdo přišel s objevem, že některá slova mají moc, již slova běžně nevládnou. Jeho zásadní přednášky na téma performativního jazyka jsou shromážděny v knize příznačně nazvané *How to Do Things With Words*.⁹⁷ Ve středu jeho zájmu je normální fungování jazyka, nikoli snaha o „zlogičtění“, o exaktnost jazyka a uvalení kritéria

97 Není bez zajímavosti, že jeho přednášky proslavené na Harvardově univerzitě v roce 1955 sesbírali a k vydání připravili jeho studenti. První vydání knihy *How to Do Things With Words* vyšlo v roce 1962, tedy dva roky po jeho smrti. Posthumně byly vydány i další dvě jeho práce – *Philosophical Papers* (1961) a *Sense and Sensibilia* (1962) –, rovněž díky ediční práci bývalých studentů. Paradoxní situace filosofa *jazyka*, který *nepíše*, je jen dokladem Derridova argumentu, že na poli filosofickém vládne tisíciletý primát mluvené výpovědi před psanou formou, jež je považována za derivativní, a tudíž méněcennou [srov. Derrida, „Signature Event Context“, 1988]. Téměř půlstoleté zpoždění, se kterým přichází český překlad *Jak udělat něco slovy* (Praha: Filosofia, 2000) lze přičíst na vrub silám, které už měly máloco společného s filosofií a s jazykem především to, že se ho bály.

verifikovatelnosti na jazykové obsahy. J. L. Austin obrací pozornost k normálnímu jazyku tak, jak je užíván – zajímá ho praktická funkce řeči.

V běžném jazyce užíváme podle J. L. Austina dva typy výpovědi – za prvé existují tvrzení (statements), která popisují určitou skutečnost nebo konstatují stav věcí. Na takováto tvrzení může být vztaženo kritérium verifikovatelnosti, jsou buď pravdivá, nebo nepravdivá (s čímž souvisí snažení predaustinovské lingvistiky o ustavení kritérií ověřitelnosti tvrzení). Takové výpovědi označuje Austin slovem *konstativy*. Nicméně už jeho předchůdci si povšimli, že řada takto charakterizovaných tvrzení je buď nesmyslná, anebo je jimi zamýšleno něco docela jiného.

Právě ona jiná funkce zakládá charakter druhého typu výpovědi. Ten nic nepopisuje, neoznamuje ani nekonstatuje, není pravdivý či nepravdivý. Vyslovením takové věty je vykonán jistý čin (anebo je vyslovení takové věty jeho součástí), přičemž tento čin by sám o sobě nikdy nebyl popisován jako pouhé říkání něčeho [srov. Austin 1981: 5]. Mezi příklady takové výpovědi, jež uvádí J. L. Austin, patří „ano“ vyslovené v průběhu svatebního obřadu,⁹⁸ věta „slibuji, že to udělám“ či pronesení věty „Křtím tuto loď jménem Královna Alžběta“ za současného roztržštění lahve o před. Vyslovit takovou větu neznámá popisovat to, co dělám, nebo tvrdit, že to dělám – znamená udělat to. „Když řeknu před úředníkem nebo oltářem ‚ano‘, nepodávám zprávu o manželství, nýbrž se mu oddávám“ [Austin 1981: 6]. Jelikož jde o konání, navrhuje J. L. Austin nazvat takovou výpověď *performativem*.

Bylo by tedy možné říci, že uzavřít sňatek znamená vyřknout několik slov, respektive pronést několik určitých slov znamená uzavřít sňatek. Není to ovšem tak jednoduché; k tomu, aby byl obsah performativní výpovědi skutečně naplněn, je zapotřebí, aby okolnosti, za nichž jsou slova pronášena, byly přiměřené – například uzavřít sňatek znamená nebýt už

98 Ceremonie uzavření manželství je vůbec prvním příkladem, který J. L. Austin uvádí, což vedlo Judith Butler ke konstatování fundamentální genderovanosti sociální reality konstituované prostřednictvím slov [srov. Butler 1993: 224–225].

zároveň sezdán/a s jinou osobou, ke zdařilosti (felicitousness) performativu „slibuji“ je třeba myslet slib vážně apod. Když takové podmínky nejsou naplněny, nehovoříme o takové výpovědi, či spíše aktu, jako o „nepravdivém“⁹⁹ ve smyslu lživý, ale budeme jej hodnotit spíše jako „neplatný“ [srov. Austin 1981: 7–11].

Podmínky pro zdařilé performativy lze pro naše účely rozdělit do dvou skupin.¹⁰⁰ Do první kategorie patří existence přijaté konvenční procedury se standardním účinkem, způsoblost participujících osob účastnit se takové procedury a její úplné a správné provedení všemi aktéry. Do druhé skupiny spadá podmínka mít záměr chovat se v souladu s promluvou a svému závazku dostát, tedy mluvit/jednat čestně a seriózně. Nenaplnění podmínek z první skupiny vede k selhání performativu (misfire), nenaplnění druhé sady podmínek znamená zneužití výpovědi (abuse). Ačkoli performativa nemohou být pravdivá nebo nepravdivá, mohou být zdařilá nebo nezdařilá.

Není smyslem těchto řádků detailně se prodírat zákruty Austinovy komplexní klasifikace neúspěšných performativ,¹⁰¹ některé specifické případy jsou však důležité pro naši diskusi o pornografii. Mezi takové patří Austinův postřeh, že nezdar prohlášení může být zapříčiněn užitím neexplicitních či vágních formulí, kterážto situace spadá do první kategorie podmínek – taková procedura není provedena správně [srov. Austin 1981: 36]. K neúspěchu zvláštního druhu, který je ve výsledku nselháním, je případ, kdy soudce vynese verdikt „zprošťuji ho obvinění“, ačkoli je přesvědčen, že souzený je vinen, nebo když rozhodčí zakřičí „ať“, ačkoli ví, že nedošlo k porušení pravidel hry. Podle Austinova třídění se jedná o nezdar druhého typu, protože mluvčí/jednající tak činí neupřímně [srov. Austin 1981: 40–43]. Takové performativum však,

99 I slib učiněný neupřímně je slibem – dotyčná osoba musela vyslovit „slibuji“, tedy účastnila se performativního aktu, „slibila, ale...“ [srov. Austin 1981: 16].

100 Jakkoli je Austinovo dělení mnohem podrobnější – zahrnuje tři skupiny po dvou podskupinách [srov. Austin 1981: 14–24].

101 Pro podrobnou diskusi o podmínkách, jež vedou k nezdaru performativního prohlášení [viz Austin 1981: 25–52].

paradoxně „koná“: viník je na svobodě, hra byla přerušena. Ke konsekvenčním obou typů nezdarů se vrátím později.

Pokud se až doposud zdálo, že distinkce mezi tvrzeními (konstativy) a performativy je jasná, je zapotřebí věci zase poněkud zkomplikovat – jazyk, tedy živou entitu nelze přesně rozseknout na dvě separátní, nepřekrývající se poloviny. Vezměme za příklad větu „Býk se chystá k útoku“. Taková věta něco tvrdí a jako taková může být pravdivá, nebo nepravdivá. Ale co když pronesením takové věty chci někoho varovat? Pak by taková věta nebyla čistým konstatováním, ale měla by viditelný efekt: vzal/a byste nohy na ramena. Tím pádem by se z konstatování faktu stalo performativum – vyslovení věty by mělo za důsledek jednání v sociální realitě. A navíc: co když nejsem přesvědčena o tom, že zvíře zaútočí, a přesto vyřknu onu větu? V takovém případě by se jednalo o performativní nezdar druhého typu, jelikož mé konání by bylo neupřímné. Ale kdyby býk prostě jen nezaútočil, navzdory tomu, že jsem vás varovala a o oprávněnosti takového počínání jsem byla přesvědčena, znamenalo by to, že upozornění bylo nepravdivé, či přesněji řečeno mylné, což je však kritérium, jehož používání jsme spojili s konstativy. Vidíme tedy, že i zdánlivá konstativa mohou mít typicky performativní charakter a že na ně lze navíc v jistých případech uplatňovat typicky konstativní kritéria pravdivosti. Mezi (na první pohled) odlišnými typy výpovědí tak existují významné paralely.

Existuje tedy nějaký způsob, jak odlišit performativní výpověď od výpovědi konstativní? J. L. Austin, vědom si nejednoznačnosti a vzájemného prolínání obou typů, usiloval o nalezení definitivní odpovědi. Mohlo by se zdát, že Austinovi bude stačit nakládat s performativy jako s ideálním typem prohlášení. J. L. Austin ale nejspíš neznal Maxe Webera a rozhodl se jít cestou exaktního jazykovědce. Začal vyčerpávající snahou stanovit lexikální a gramatické podmínky, za nichž je prohlášení performativním, tedy určit, která slova (zkoumání otázek slovníku), resp. slovesa „konají“ a v jakém proto musejí být slovesném rodu, způsobu, osobě, čísle a času (zkoumání otázek mluvnice). Pokouší se tedy o sestavení seznamu explicitních performativních sloves. Sám autor však

v průběhu svého snažení uznává, že tápe [Austin 1981: 61], neboť neexistuje žádné absolutní kritérium tohoto typu. Řeknu-li na příklad „slibuji, že tam budu“, lze akt zkrátit na „budu tam“ se stejným, performativním významem; ovšem můžu také říct „budu tam“ a tím jen popisovat plán cesty („budu tam a tam“), neděje se tedy nic víc, než že oznamuji, že mám přibližně takové záměry, takže jde o konstativum. Je tedy evidentní, že k rozhodnutí, zda jde či nejde o performativ, je nutné znát více než jen konkrétní použitá slova – potřebujeme znát okolnosti, za nichž byla pronesena. Austinova původní myšlenka byla zasadit performativní řečové akty do totality konkrétní možné situace a odtud je extrahovat zpět do své teorie/klasifikace, tentokrát už v čisté podobě, zbavené všech příměsí. Nestačí mu jen kategorizovat podmínky platnosti, respektive zdářilosti jednotlivých aktů; píše: „Musíme zvažovat totální situaci, ve které je prohlášení proneseno – totální řečový akt“ [Austin 1981: 52].

Taková ambice však nebyla naplněna, Austinovo snažení selhalo. Autorův původní záměr mnohočetného třídění se rozpouští a na posledních stránkách knihy nám Austin nabízí (vlastními slovy) „potáčení se“ kolem vytyčených kategorií [srov. Austin 1981: 150–151]. Nicméně jeho neúspěch není vědeckým fiaskem. Jakkoli sám nezrefletoval význam svého nezdaru, nabídl svým následovníkům a následovnicím bohatý materiál ilustrující nesmyslnost snahy o svázání jazykového (sociálního) jednání do svěrací kazajky totální situace, kdy známe a jsme schopni vyjmenovat všechny okolnosti a po vzoru chemikálií v laboratoři jsme na základě použitých příměsí s to predikovat výsledek majíce experiment plně pod kontrolou. Austinův nezdar nám tedy přináší několik důležitých zjištění. Za prvé nelze trvat na rigidní dichotomii performativů a konstativů. Za druhé se nepodařilo stanovit přesná a jasná kritéria performativní potence prohlášení, tedy kritéria pro explicitní performativ – takový, který spolehlivě funguje za všech okolností. Nejdůležitější je zjištění, že to, co bere po důkladném zkoumání za své, je „představa čistoty performativů“.

I když není možné přesně určit okolnosti, za kterých performativa fungují, nepřestává být zřejmé, že v jazyce existují situace, kdy něco říci

je totéž jako něco vykonat, tedy že když něco říkáme, tak něco konáme nebo že něco konáme tím, že něco řekneme. Jakkoli se může z předchozí věty zdát, že jde o opakování téhož mnohými způsoby, při bližším pohledu odhalíme dvě od sebe odlišné polohy konajících prohlášení. Obecný akt „říkání něčeho“ nazval J. L. Austin (performativně jej pokřtil) aktem *lokučním*. Lokucí je takový akt, který má určitý význam, není jen změtí nesrozumitelných zvuků. Mezi lokučními akty rozlišuje akty *perlokuční* a akty *ilokuční*.

Perlokuční performativa mají účinky na pocity, myšlenky či jednání posluchačstva, efekt vzniká *v důsledku* prohlášení, smyslem je přimět někoho k něčemu a jeho efekty jsou odlišné od projevu samotného. Typickými příklady jsou přesvědčování, přemlouvání, odstrašování, vyvolávání překvapení, uvádění v omyl či ponižování. Perlokutiva fungují prostřednictvím svých účinků; nicméně není důležité jejich faktické dosažení. Můžeme mít jasno v tom, že někdo něco dokazoval, a k rozhodnutí o tom, že se jedná o perlokutivum, není potřeba znát výsledek, tedy zda dotyčný někoho přesvědčil či nikoli. Shrnuto, perlokuční akt znamená snahu o dosahování jistých účinků tím, že se něco řekne.

Typem performativ, která měl J. L. Austin na mysli, když původně formuloval svou tezi o „sloves, která konají“, jsou ilokuční performativa. Ta dělají to, co říkají, tím, že to říkají (příklady mohou být informování, nařizování, varování). Takto popsána vypadají podobně jako předcházející druh řečových aktů, jasněji se rozdíl ukáže na příkladech: „vyřečením toho jsem ho varoval/a“¹⁰² je ilokuční akt, na druhou stranu v případě výroku „tím, že jsem to říkal/a, jsem ho přesvědčil/a“¹⁰³ je zjevné, že k akci došlo v důsledku mého výroku, takže se jedná o perlokuční akt. Do skupiny ilokučních performativ patří klasické „slibuji...“, „vsadím

102 Anglický originál předkládá jako vzorec „In saying x I was doing y“ – „I did y“ (tudíž se podařilo dosáhnout toho, co jsem měla v úmyslu). Toto „in“ vedlo J. L. Austina i k vybrání jména pro tento typ aktů – ilokuční.

103 Tato formule následuje vzorec „By saying x I did y“ – „I was doing y“ (nicméně skutečně docílit „y“ se mi nemuselo podařit). „By“ inspirovalo i latinský název – perlokuční řečové akty (více k „in saying“ versus „by saying“ viz [Austin 1981: 122–132]).

se...“, „křtím tuto loď...“. Není zapotřebí reakce druhé strany, slíbil/a jsem, vsadil/a jsem se atd. tím, že jsem ta slova vyřkl/a.

Ilouce je sama o sobě dosažením nějakého účinku. Ilokuční je takový akt, při němž říkání něčeho má určitou platnost. A navíc máme-li mluvit o vykonání ilokučního aktu, musí být jeho efektu dosaženo (varuji-li například publikum, musí mé varování slyšet a jako takové je pochopit). „Vykonání ilokučního aktu v sobě obsahuje, že je zabezpečeno jeho vstřebání“ [Austin 1981: 117]. K neúspěchu ilokučního aktu dochází, jestliže adresát promluvy nenaslouchá, nebo když nebyl správným adresátem nebo když prohlášení chápal jako ironii.

Na druhou stranu vykonání perlokučního aktu pro svou platnost dosažení účinků nepotřebuje.

Pro perlokutiva je dále charakteristické, že u nich neexistuje ilokuční formule. Je možné někoho prostřednictvím slov překvapit, urazit či ponížit, nedosahujeme toho však větou „překvapuji tě tím, že...“, „urážím tě tím, že...“ nebo „ponižuji tě tím, že...“ [Austin 1981: 118]. Ideálně absurdním typem perlokučního řečového aktu by pak bylo začít akt, jenž má někoho uvést v omyl, větou „uvádím tě v omyl“. Naopak účinku se často dosahuje mimolokučními prostředky – chci-li někoho zastrašit, namířím na něj pušku.

Ilokučních účinků lze také dosahovat beze slov: akt protestu může spočívat ve vypláznutí jazyka nebo hození shnilým rajčetem. Tyto příklady výstižně dokreslují charakteristiku ilokutiv jako takových – které však J. L. Austin naneštěstí nevěnoval patřičnou pozornost –, totiž že ilokutiva fungují na základě zvyklostí. Jenom zřídka a nahodile můžeme v jeho textu najít velice důležitou poznámku typu „[m]usíme si uvědomit, že ilokuční akt je konvenčním aktem; aktem, který je vykonáván v souladu s určitou konvencí“ [Austin 1981: 105], kterou však autor dále nerozvádí.

V teoriích obecně nebývá důležité jen to, co autor/ka explicitně tematizuje, významné je také to, co nechávají zcela stranou. K takovým případům patří u J. L. Austina nepřímé naznačení, narážky a další nedoslovné obraty, dále například žertování a jiná ne-vážná užití jazyka

[srov. 1981: 122]. Důvod jejich vynechání byl formalisticky prostý – takové jazykové figury mu kazily klasifikaci, bylo nadmíru těžké *napasovat* je buď do ilokuční, nebo perlokuční kategorie, jakkoli nám může být zřejmé, že právě takové obraty v sociální realitě „konají“.

Vrátíme-li se k pokusu C. MacKinnon redefinovat pornografii pro účely zákona, vidíme zřetelně, že pojetí pornografie u C. MacKinnon odpovídá Austinově chápání ilokučních performativ: pornografie dělá to, co říká. Porno, které se v jejím podání rovná ponižování žen a násilí, v realitě samo ponižuje a páchá násilí – a jako takové musí být zákonem stíháno. Ovšem na rozdíl od C. MacKinnon se J. L. Austin snažil o stanovení podmínek, za nichž by ilokuční performativa byla zdařilá, tedy úspěšná v tom smyslu, že by skutečně udělala, co říkají. Viděli jsme, že ustavit kompletní seznam ilokučních sloves nelze, stejně jako je nemožné vypočíst všechny okolnosti zdařilé performace či pevně usadit ilokutiva v totální řečové situaci; je příznačné, že v tomto svém donkichotském snažení J. L. Austin selhává.¹⁰⁴

Na druhé straně C. MacKinnon nebere možnost selhání performativu konat, tedy selhání pornografie zraňovat, podřizovat a diskriminovat ženy, vůbec v potaz. Není to proto, že by snad neznala J. L. Austina. Ve své argumentaci pro „pornografii konající“ explicitně uvádí „slova jako ‚nevinen‘ či svatební ‚ano‘, s takovými slovy je jednotně zacházeno jako s institucemi a praktikami, které konstituují, spíše než jako s vyjádřeními myšlenek [...]. Nejsou vnímána, jako že něco říkají, ale jako že něco dělají“ [MacKinnon 1993: 12–13]. Navzdory tomu však dochází k pochybnému závěru, který měl podpořit její právní argument, totiž že „[t]aková slova nejsou za ‚řeč‘ vůbec považována“ [MacKinnon 1993: 13]. Takový závěr je paradoxní, obzvláště přihlédneme-li k faktu, že C. MacKinnon sama cituje Austina jako autoritu, jako „originální formulaci

¹⁰⁴ Ačkoli je snadné hodnotit tyto Austinovy snahy jako naivní, je z nich zřejmé, že si byl velice dobře vědom toho, že existuje mnoho okolností, které mohou zmařit efektivitu performativu. Judith Butler, která se u J. L. Austina inspirovala při formulaci své teorie performativního genderu, si všimá, že jeho knihu lze číst jako katalog zkrachovalých performativ [Butler 1997b].

teorie performativní řeči, jež zkoumá jazyk, pro který ‚vyslovit výpověď‘ znamená vykonat čin – nemyslí se tím normálně pouze něco říci‘ [...], bádání, jež položilo základy takové teorii jazyka, která vnímá, že některá řeč může být jednáním“ [MacKinnon 1993: 121, 31n].

C. MacKinnon, zdá se, zapoměla na rozdíl, tolik zdůrazňovaný J. L. Austinem – totiž na rozdíl mezi zdařilým a nezdařilým řečovým aktem. Tato (záměrná?) vynechávka jí uvolňuje ruce (či přesněji ústa) k neochvějnému konstatování, že pornografie je sama o sobě ubližujícím aktem. Zásadní charakteristikou austinovských ilokutiv je i jejich záměrnost: když říkám „ano“, chci se vdát/oženit, když vyslovím „slibuji“, říkám to proto, že mám skutečně v úmyslu něco slíbit. Pokud nejsou tyto podmínky naplněny, jedná se o nezdar a nenaplněné ilokutivum přestává být ilokutivem. Je důvodné pochybovat, že veškerá pornografie je vyráběna s úmyslem diskriminovat ženy, a už toto by byl důvod, proč nestavět argument o efektech pornografie v sociální realitě výlučně na kategorii ilokučních performativ.

Nicméně i sám J. L. Austin nahlédl, že nic jako čisté performativum neexistuje. Pokud by se přece jen zdálo, že požadavek záměrnosti lze zmírnit a tvrdit, že i nezáměrné prohlášení může být ilokutivem, povšimněme si důkladně způsobu, jakým funguje austinovský ilokuční akt. Charakteristická je pro něj preciznost, s jakou musí všechno do sebe zapadnout: nařizují-li, musí mé nařízení být slyšeno a jako takové adresáty pochopeno, podobně varují-li, musí publikum varování slyšet a coby varování pochopit. I kdybychom předpokládali, že všechny ženy „slyší nařizování“ podřízenosti, které hlásá pornografie (což představuje hned dva zpochybnitelné momenty, totiž že veškerá pornografie hlásá podřízenost žen a že všechny ženy porno „slyší“, tedy přicházejí s ním do styku), je skutečně obtížné představit si, že všechny ženy čtou pornografii jako příkaz k tomu být submisivní, a to nejen sexuálně, ale hned ve všech oblastech života.

Jedině ve smyslu varování lze přiznat tandemu C. MacKinnon – A. Dworkin jistý performativní zdar – nikoli však co se týče pornografie samotné, ale spíše s ohledem na relativní úspěch, který se svými

antipornografickými texty slavily. Jejich knihy v tomto smyslu fungují do jisté míry jako ilokutiva. Některé ženy (a obzvláště takové, které se identifikovaly jako feministky) jejich varování o devastujících účincích pornografie slyšely a „správně“, tedy jako skutečné varování, je pochopily.¹⁰⁵ Nicméně takovou ilokuční platnost lze označit jen za nezamýšlený důsledek jednání/psaní¹⁰⁶ antipornografických feministek, ilokuční sílu není možné připsat pornografii samotné. Shrnuto, vezmeme-li v úvahu všechny komplexity provázející fenomén „jednající řeči“, tedy Austinových ilokučních performativ, stává se pojetí pornografie, která dělá něco tím, že něco říká, neobhajitelným.

Připomeňme ale distinkci mezi ilokučními a perlokučními performativy. Zatímco ilokutivum je identické s dosažením účinku (a bez něj není než nezdarem), perlokutivum můžeme identifikovat bez ohledu na dosažení kýženého efektu. V tomto smyslu bychom mohli pornografii vnímat jako hrozbu, perlokuční akt par excellence. Ovšem nesmíme zapomínat na Austinovu „perlokuční“ poučku: „jestliže mluvčí zamýšlí způsobit nějaký účinek, tento účinek se přesto nemusí dostavit“ [Austin 1981: 106]. Kdybychom pornografii vnímali jako hrozbu ženám (ať už by ji její výrobci jako hrozbu zamýšleli či nikoli), bylo by na místě si uvědomit, že taková výhrůžka se může minout cílem – adresátky ji nebudou brát vážně. Navíc hrozba může vyvolat reakci, kterou sama neplánovala: její adresátky se mohou postavit na odpor. A k tomu právě došlo v případě feministického antipornografického organizování: hrozba – ať reálná, či nereálná – podřízení žen skrze pornografické reprezentace motivovala velkou část feministického aktivismu i teoretizování, konání i psaní v Americe poloviny 80. let. Stejně vnímaná hrozba teď rozhybává poněkud stojaté vody evropského feministického hnutí. Jakkoli právě pornografie není nejšťastnějším terčem feministického hněvu,

¹⁰⁵ Viz výzkum Karen Ciclitira [2004] podrobně popsany v kapitole I. Pojetí genderu a sexuality v antipornografickém feminizmu, v části I.4. Kritika antipornografického feminizmu.

¹⁰⁶ Další příklad, kdy slovo může fungovat jako čin.

rozdmychala protireakci. Analýza antipornografických snah v kontextu Austinovy teorie usvědčuje C. MacKinnon, A. Dworkin a jejich současné následovnice na starém kontinentě z nepravdy: není to tak, že „svět, a jmenovitě ženy, musejí dělat to, co výrobci pornografie chtějí „říkat““ [MacKinnon 1993: 25]. V každém případě antipornografický feminismus vyvrací jeden ze svých základních postulátů, jak ho formulovaly například Susan Griffin či Andrea Dworkin, totiž že pornografie uvaluje na ženy mlčení. Samo organizování proti pornu dokládá, že efektem může být právě tak dobře nalezení řeči – řeči/projevu proti diskriminaci na základě pohlaví.

Z Austinovy typologie vypadla nedoslovná a nevázná užití jazyka a autorovy důvody není nesnadné pochopit. U vtípů a narážek nelze mluvit o tom, že by je mluvčí myslel vážně, a v rozporu s požadavky kladenými na performativa jsou žerty a nedořečenosti ideálním typem nejednoznačnosti. Je zřejmé, že C. MacKinnon bere pornografii smrtelně vážně, totéž ovšem neplatí o pornografii samotné. Sexuálně explicitní obrazy nejsou vždy jen *serious business* o sexuálním vzrušení a uspokojení nebo dokonce násilí a ponížení. Už samo ustavení porna jako moderního žánru¹⁰⁷ ukazuje na humor, jenž tkví v jeho základech. V raně moderní Evropě, tedy mezi lety 1500–1800, bylo pornografie nejčastěji užíváno coby nástroje, jehož prostřednictvím se šok ze sexu využíval ke kritizování náboženských a politických autorit. Pornografie byla spojována s volnomyšlenkářstvím a herezí a s útoky na absolutistickou moc a politický establishment [srov. Hunt 1993: 10–11]. Taková pornografie usilovala o to jednat, proměňovat zkostnatělé sociální pořádky

¹⁰⁷ Ačkoli explicitní zobrazení touhy, erotismu či pohlavních orgánů lze najít v mnoha – ne-li ve všech – dobách, kulturách a místech, pornografie coby právní a umělecká kategorie je typicky západní záležitostí s vlastní chronologií a geografii. Rozšířenou se stala až v 19. století, a historikové tudíž považují za zásadní období rozvoje moderní pornografie konec 18. a začátek 19. století. Historička Lynn Hunt, která se specializuje na moderní evropské dějiny, identifikovala stopy moderní pornografické tradice už v Itálii 16. století a ve Francii a Anglii století sedmnáctého a osmnáctého [srov. Hunt 1993].

a ukazovat jiné, zakázané cesty. Ironický potenciál sexuálního zobrazování je jen dalším trnem v oku moralizujících antipornografických křičáků, je však závažnou chybou, vypadne-li z feministické konceptualizace pornografie.

III.4. Nepřítomnost, iterabilita a citace podle Jacques Derridy

V souvislosti s J. L. Austinem byla řeč o řeči, a to ve formě, kterou filosofická bádání odnepaměti považovala za řeč primární, totiž mluvenou. „V zájmu jednoduchosti se vždy budeme držet mluvené výpovědi,“ zahrnoval svá jazyková zkoumání Austin a právě tento *citát* si vytkl Jacques Derrida jako motto své eseje „Signatura událost kontext“. Derrida v tomto textu argumentuje proti tisíciletému primátu promluvy, jejíž podmínkou a charakteristikou je přítomnost – a to jak přítomnost mluvčího, tak adresátů – před psaným textem, jehož motivací a analogií je nepřítomnost. Představa, podle níž je promluva původnější než písmo, které je vnímáno jako médium záznamu řeči, je logicky spjata s lineárním vnímáním času typickým pro západní filosofii, kterou J. Derrida pro její zaměřenost na slovo v jeho výsostném užití v řeči nazval logocentrickou.

Nejde ale jen o relativní nepřítomnost, jakousi vzdálenou přítomnost adresáta. Písmo jako kodifikovaný systém znaků překračuje jakoukoli nepřítomnost adresáta. Je-li psané sdělení vůbec písmem, tedy je-li čitelné, je čitelné i tehdy, zmizí-li jakýkoli určitý adresát vůbec. Z této úvahy o písmu vysvítá jeho zásadní charakteristika, totiž jeho opakovatelnost neboli iterabilita.¹⁰⁸ Písmo je čitelné, iterovatelné díky své struktuře, a právě to zakládá jeho charakter písma – k tomu, aby bylo písmo písmem, není žádného adresáta zapotřebí. Smrt adresáta je prolomením

¹⁰⁸ J. Derrida upozorňuje na etymologii slova *iter*, které latinsky znamená *znovu* a pochází ze sanskrtského *itara*, jež znamená *jiný*. Derrida tedy opakování spojuje s jiností, alteritou [srov. Derrida 1993: 285].

imperativu, jež předkládá metafyzika přítomnosti. Jazyk v Derridově pojetí funguje jako kód, který je ze své podstaty opakovatelný, na prezenci adresáta nezávislý.

Nezáleží však ani na přítomnosti pisatele – J. Derrida inkorporuje Barthesovu myšlenku smrti autora, když píše: „Psát řet značku, která se vzápětí stane jakýmsi produktivním bude fungovat i po mém budoucím zániku a bude se čtení a opětovnému přepisování“ [Derrida 1993: 286].

Strukturálně je možné zbavit znak jeho reference nebo označovaného. Ve znaku je zahrnuto potenciální zpřetrhání všech vazeb s jeho kontextem (pojímaným jako soubor přítomností). Toto není argument proti kontextualizaci, ale uvědomění si, že každý znak je vyjmutelný z každého jednotlivého řetězce a „přesaditelný“ jinam – jeho význam se bude potom odvíjet od nového kontextu a bude možné mu rozumět i bez znalosti předchozích „usazení“. Tato úvaha logicky ruší představu absolutního centrálního zakotvení znaku. „Nové čtení“ je takové, které se může vymykat intenci zapisovatele, které může nerespektovat záměr toho, co chtěl říci. Díky iterabilitě lze znak vytrhnout z řetězce, což však neznamená ztrátu komunikovatelnosti daného znaku – je možno vepsat jej do jiných řetězců (Derrida používá výrazů *naroubovat*, *citátové roubování*), čímž lze objevit jinou funkci a komunikování jiných významů. Iterabilita jednotek jim zabraňuje být jednotkami sebe-totožnými [srov. Derrida 1993: 289]. Dalším krokem na cestě rekontextualizace je situace, kdy publikum má povědomí o „původním“¹⁰⁹ užití znaku – a je to právě vsazení znaku do nového kontextu společně s vzhledem adresátů/tek, které ustavuje podmínky pro ironii a satiru.

J. Derrida nebyl první, kdo připadl na myšlenku komunikovatelnosti znaku i v nepřítomnosti jeho referentu. Jeho předchůdci však non-prezenci označovaného vnímali jako potenciální nebezpečí, jako

¹⁰⁹ Je součástí Derridova argumentu, že nelze mluvit o čistém a jasném původu, okamžiku stvoření. Proto slovo používám v uvozovkách.